

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Δ' κοινό σεμινάριο των ΕΟ, Ρέθυμνο, 6-7 Ιουνίου 2014

Έφη Αβδελά – Δήμητρα Βασιλειάδου,

**«Ιδιωτικός σύλλογος ή κρατικός φορέας; Η Εταιρεία Προστασίας
Ανηλίκων Αθηνών και οι μεταμορφώσεις της»**

(κείμενο υπό διαμόρφωση)

Στην έρευνά μας εξετάζουμε τις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων (ΕΠΑ) στις πρώτες δεκαετίες της δράσης τους. Οι ΕΠΑ αντιπροσωπεύουν μια ιδιότυπη και γι' αυτό ενδιαφέρουσα περίπτωση συσσωμάτωσης που ενώ ξεκινά ως εθελοντική συλλογικότητα, όχι μόνο συνεργάζεται στενά με το κράτος αλλά γίνεται μάλιστα κάποια στιγμή ΝΠΔΔ. Η πρώτη ΕΠΑ ιδρύεται στη δεκαετία του '20 και είναι ιδιωτικός σύλλογος. Το 1940 οι ΕΠΑ θεσπίζονται ως ΝΠΔΔ με διορισμένο ΔΣ και εθελοντές επιμελητές ανηλίκων. Επιχορηγούνται με μικρά ποσά από το κράτος, αλλά κυρίως χρηματοδοτούν τις δραστηριότητές τους από χορηγίες ιδιωτών και έσοδα από διάφορες εκδηλώσεις, ενίοτε και από τα βασιλικά ιδρύματα. Οι ΕΠΑ δρουν εξίσου ως μοχλός του νεοσύστατου μηχανισμού δικαιοσύνης ανηλίκων μέχρι τη δημιουργία της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων το 1954 όσο και ως ιδιωτικός προνοιακός φορέας με δράση εθελοντών. Την περίοδο που εξετάζουμε η δημόσια δράση τους αποτυπώνει τόσο τις κοινωνικές φοβίες της εποχής όσο και την εντατικοποίηση της κοινωνικής διαφοροποίησης και ιεραρχίας. Φαίνεται ότι από τις αρχές της δεκαετίας του '60 οι περισσότερες έχουν περιορισμένη δράση ή αδρανούν. Καταργήθηκαν με νόμο στα τέλη του 2012.

Δύο στοιχεία χαρακτηρίζουν την ιστορία των ΕΠΑ και σε αυτά θα σταθούμε σε όσα ακολουθούν: αφενός οι αλληπάλληλες μεταμορφώσεις των σχετικών συλλογικοτήτων στο χρόνο ως προς τη θεσμική τους υπόσταση και αφετέρου οι στενές σχέσεις τους με το κράτος, η ρητή αμφισημία της σχέσης αυτής και ο καθοριστικός ρόλος συγκεκριμένων υποκειμένων και πρακτικών στη διαμόρφωσή της. Εντέλει θα θίξουμε τις συνέπειες που έχουν τα χαρακτηριστικά αυτά για το είδος της κοινωνικότητας που παράγεται.

Εστιάζοντας εδώ στην Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών (ΕΠΑ-Α), θα προσεγγίσουμε τα ζητήματα αυτά σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος θα

παρακολουθήσουμε πώς η συλλογικότητα που εξετάζουμε μεταμορφώνεται στο χρόνο αλλάζοντας τόσο όνομα όσο και θεσμική υπόσταση. Στη συνέχεια θα αναδείξουμε το ρόλο που παίζουν συγκεκριμένα στελέχη της ΕΠΑ, είτε ως ενοποιητικό νήμα πίσω από τις διαδοχικές μορφές της είτε ως πόλοι εξουσίας στο εσωτερικό της. Θα δούμε πώς οι αλληπάλληλες αλλαγές στην ιδιότητα συγκεκριμένων προσώπων που συμμετέχουν σε αυτήν ενεργά σε διάστημα τριάντα τουλάχιστον χρόνων μαρτυρούν τις μεταβαλλόμενες σχέσεις των προσώπων αυτών μεταξύ τους, με το αντικείμενο της φροντίδας τους (τους «παραστρατημένους» ανήλικους) και με το κράτος στις πολλαπλές εκδοχές του. Υποστηρίζουμε καταρχάς ότι πρόκειται για ιεραρχικές σχέσεις που διαμορφώνουν εκδοχές κάθετης κοινωνικότητας σε πολλαπλά επίπεδα (ως προς τη συλλογικότητα και το αντικείμενό της, στο εσωτερικό της, ως προς τη σχέση της με το «κράτος» ή/και τους εκάστοτε εκπροσώπους του κτλ.).

Σε ένα τρίτο μέρος θα επιχειρήσουμε να ανασυγκροτήσουμε τι σήμαινε για τα εμπλεκόμενα υποκείμενα η συμμετοχή τους σε αυτή τη συλλογικότητα μέσα από τις ποικίλες θέσεις που είχαν σε αυτήν, αλλά και πώς αντιλαμβάνονταν τη σχέση τους με το κράτος. Με αφετηρία τα πρακτικά του ΔΣ της ΕΠΑ Αθήνας, θα εξετάσουμε αφενός πώς νοηματοδοτούσαν τα μέλη του τη συμμετοχή τους στις δραστηριότητές της και αφετέρου τις απαντήσεις τους στο σχεδόν υπαρξιακό ερώτημα που έρχεται και επανέρχεται: «Τι είναι η ΕΠΑ; Νομικό πρόσωπο; Ημι-κρατικός οργανισμός; Φιλανθρωπική οργάνωση;». Θα δείξουμε ότι η κυρίαρχη έννοια που τα ίδια τα υποκείμενα αποδίδουν στη δράση τους είναι «θυσία» και ότι οι σχέσεις που αναπτύσσουν τόσο στο εσωτερικό της συλλογικότητας όσο και έξω από αυτήν είναι ιεραρχικές και εξουσιαστικές.

I

Η Γενική Εταιρεία Προστασίας Παιδικής και Εφηβικής Ηλικίας μαρτυρείται ότι συγκροτήθηκε το 1924 από «κυρίες» των γυναικείων σωματείων με στόχο να προωθήσει την ίδρυση «παιδικών δικαστηρίων»¹. Η ίδρυση αυτή αποτελεί την έκφραση ενός ευρύτερου φαινομένου που αφορά τη διαμόρφωση ενός νέου πεδίου δημόσιας κοινωνικότητας συλλογικών υποκειμένων, όπου η συμπόρευση ανάμεσα σε σοσιαλιστές, φεμινίστριες, νομικούς, δικαστικούς, παιδαγωγούς και δημόσιους

¹ Η Γενική Εταιρεία εκδίδει μάλιστα και το περιοδικό *Το Παιδί*, στο οποίο δημοσιεύουν όλοι όσοι ασχολήθηκαν με τα «παιδικά δικαστήρια». Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων. Έτος ίδρύσεως 1924, *Εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου δια το έτος 1938 υποβληθείσα εις την Γενικήν Συνέλευσιν των Μελών της 28 Μαρτίου 1939*, Αθήνα 1939 (στο εξής ΕΠΑ, 1938).

υπαλλήλους σφυρηλατείται με γνώμονα την επιστημονική γνώση στο επίπεδο της δράσης. Αυτή η εκδοχή της δημόσιας κοινωνικότητας φέρει τη σφραγίδα της εποχής της, την έντονη κοινωνική αντιπαράθεση και τα διαφοροποιημένα πολιτικά υποκείμενα του μεσοπολέμου. Οι συζητήσεις για τα παιδικά δικαστήρια, οι πρώτες αποτυχημένες απόπειρες θεσμοθέτησής τους και το γεγονός ότι η σχετική νομοθεσία θεσπίζεται στα πρώτα χρόνια της δικτατορίας Μεταξά, όλα αυτά συμβάλλουν στο να συγκροτηθεί νομοθετικά ένα θεσμικό πλαίσιο για την εφαρμογή του μηχανισμού δικαιοσύνης ανηλίκων που παράγει κάποιες από τις μεταμορφώσεις που παρακολουθούμε εδώ.

Πιο συγκεκριμένα, το 1931 η Γενική Εταιρεία μετονομάστηκε σε Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων (ΕΠΑ)². Η ΕΠΑ θα παίξει ρόλο στη συζήτηση για τα παιδικά δικαστήρια που θα διεξαχθεί με ένταση κατά τη δεκαετία του '30 και θα οδηγήσει σε έναν νόμο που δεν θα εφαρμοστεί ποτέ³.

Το ζήτημα θα το αναλάβει το καθεστώς Μεταξά από νωρίς με σειρά νομοθετικών μέτρων. Σε ό,τι μας ενδιαφέρει εδώ, το 1937 θεσπίζεται νόμος που προβλέπει την ίδρυση Εταιρειών Προστασίας Αποφυλακισμένων (ΕΠΑπ) στις έδρες των Πρωτοδικείων και τη δυνατότητά τους να ιδρύουν τμήματα προστασίας ανηλίκων⁴. Σε αυτό το πλαίσιο ανατίθεται σε «Εφορεία Κυριών» της ΕΠΑ να συγκεντρώνει στοιχεία για τις υποθέσεις ανηλίκων που δικάζονταν στην ειδική δικάσιμο που έχει στο μεταξύ θεσπιστεί⁵. Το κενό όμως θα καλυφθεί άμεσα την ίδια χρονιά, όταν, εφαρμόζοντας το νέο νόμο, ο (ιδιωτικός) Σύλλογος Προστασίας Κρατουμένων Γυναικών και Ανηλίκων θα μετονομαστεί σε Εταιρία Προστασίας Αποφυλακισμένων (του Πρωτοδικείου), η οποία το 1940 δημιουργεί Τμήμα ανηλίκων⁶.

² ΕΠΑ 1938, 8-9. Την ίδια χρονιά ιδρύεται επίσης ο Σύλλογος Προστασίας Κρατουμένων Γυναικών και Ανηλίκων, ο οποίος το 1938 θα μετονομαστεί σε Εταιρία Προστασίας Ανηλίκων (κρατουμένων). Αρχείο Πρωτοδικείου Αθηνών, φακ. 1942, 4273/38.

³ Βλ. Έφη Αβδελά, *Νέοι εν κινδύνω. Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο*, Πόλις, Αθήνα 2013, σ. 134-147.

⁴ ΑΝ 869/24.9.1937, «Περί ιδρύσεως Γενικής Εταιρείας Φυλακών και Προστατευτικών Εταιρειών αποφυλακισμένων, οργανώσεως Ποινικού Μητρώου και τροποποιήσεως διατάξεων περί Διοικήσεως Φυλακών και Σωφρονιστικού προσωπικού», ΦΕΚ 376, 27.9.1937, 2431-2439 και Διάταγμα 5.4.1938, «περί ιδρύσεως και οργανώσεως των Προστατευτικών Εταιριών Αποφυλακισμένων». Ο νόμος είχε σκοπό «την μελέτην των ζητημάτων των αφορώντων εις την πρόληψιν και καταστολήν του εγκλήματος εν Ελλάδι», ενώ ρύθμιζε ζητήματα που αφορούσαν τα αναμορφωτικά σχολεία Αθηνών και Σύρου.

⁵ Οι πιέσεις για εφαρμογή του νόμου δεν φαίνεται να είχαν πολιτικό χρωματισμό. Στο μεταξύ, το 1936, δημιουργείται στον Πειραιά με ενέργειες του εισαγγελέα της πόλης, Π. Σπηλιώτη, η πρώτη «Αλητούπολη», το Πρότυπο Αναμορφωτικό Σχολείο Πειραιώς. Β. Θεοδώρου, «Επαιτεία και αλητεία στην Αθήνα και τον Πειραιά. Οι πρώτες απόπειρες 'αναμόρφωσης παραστρατημένων παιδών' (τέλη 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αιώνα)», Πρακτικά Συνεδρίου *Η Πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και Βαλκανικές όψεις (19^{ος}-20^{ός} αι.)*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, 219.

⁶ Βλ. 1940, συνεδρίαση 2η, Πρακτικά Συνεδριάσεως Συμβουλίου (11.5.1940 - 29.5.1945) [Τμήματος Προστασίας Ανηλίκων Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακισμένων], στο εξής Πρακτικά 1940-1945.

Τα δικαστήρια ανηλίκων θεσμοθετήθηκαν τελικά το 1939 και λίγους μήνες πριν τον πόλεμο αρχίζει να λειτουργεί το πρώτο δικαστήριο ανηλίκων στην Αθήνα. Θα κληθεί να το συνδράμει το Τμήμα ανηλίκων της Εταιρίας Προστασίας Αποφυλακισζομένων και οι εθελοντές επιμελητές τους. Ταυτόχρονα όμως το 1940, με τον ΑΝ 2724 για τη λειτουργία αναμορφωτικών καταστημάτων για ανήλικους, θεσμοθετείται η ίδρυση Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων ως ΝΠΔΣ στην έδρα κάθε Πρωτοδικείου, με συμβολική χρηματοδότηση από το κράτος και απασχόληση εθελοντών. Ο νόμος ορίζει αναλυτικά τους όρους λειτουργίας των ΕΠΑ καθώς και τα προσόντα των μελών του ΔΣ, των μισθωτών και των εθελοντών που απασχολούνται στα διάφορα τμήματά τους⁷. Ο νόμος τίθεται σε εφαρμογή μέσα στην Κατοχή και έτσι το 1943 το Τμήμα ανηλίκων της ΕΠΑπ αλλάζει θεσμική υπόσταση, αυτονομείται και μετονομάζεται σε ΕΠΑ (του Πρωτοδικείου)⁸. Ένα χρόνο μετά, το 1944, το παλαιότερο (μεσοπολεμικό) ομώνυμο σωματείο μετονομάζεται σε Σύλλογο Μερίμνης Ανηλίκων⁹.

Η δράση της ΕΠΑ-Α συνεχίστηκε έντονη και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια 1946-1948, μολονότι μαρτυρείται ότι συχνά συναντούσε «την άγνοια της κοινής γνώμης, ενίοτε δε και την αντίδραση των αρχών»¹⁰. Η Εταιρεία είχε τέσσερα τμήματα: δικαστικής βοήθειας, αποκατάστασης απολυμένων, επίβλεψης και παρακολούθησης απολυμένων, και διαφώτισης. Εθελοντική εργασία παρείχαν νέοι και νέες δικηγόροι, που παρακολουθούσαν και διαλέξεις, ενώ υπήρχαν για πρώτη φορά και δύο έμμισθοι επιμελητές, γυναίκες δικηγόροι. Το 1947 η Εταιρεία ίδρυσε Σταθμό Ανηλίκων, όπου φιλοξενούνταν ανήλικα αγόρια που είχαν απολυθεί από το σωφρονιστήριο και το αναμορφωτήριο, ενώ έκανε ενέργειες για να αποκτήσει οικόπεδο για μόνιμη στέγαση του σταθμού. Παράλληλα κάλυπτε ανάγκες ένδυσης και υπόδησης σε απολυμένους ανήλικους, συνέτασσε «εκθέσεις παρακολούθησεως» για τη μετέπειτα εξέλιξή τους και παρενέβαινε για να συμβιβάσει οικογενειακές υποθέσεις. Την Εταιρεία επιχορηγούσε συμβολικά το Υπουργείο Δικαιοσύνης με μικρά ποσά. Οι περισσότερες ανάγκες της καλύπτονταν από χορηγίες ιδιωτών, επενδύσεις κεφαλαίων και φιλανθρωπικές

⁷ ΑΝ 2724/1940, «περί οργανώσεως και λειτουργίας αναμορφωτικών καταστημάτων ανηλίκων», ΦΕΚ 449, 27.12.1940, σ. 3230-3242. Βλ. και «Αιτιολογική Έκθεσι επί του σχεδίου Αναγκαστικού Νόμου 'περί οργανώσεως και λειτουργίας αναμορφωτικών καταστημάτων ανηλίκων'», ΦΕΚ 449, 27.12.1940, 3227.

⁸ Κανονιστικό Διάταγμα 3.7.1943, «περί οργανώσεως και λειτουργίας Εταιρειών προστασίας ανηλίκων», ΦΕΚ 239, 31.7.1943, σ. 1102-1106, το οποίο υλοποιεί το άρθρο 12 του 2724/40 για την ίδρυση Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων στις έδρες των Πρωτοδικείων, που συντίθενται από Τμήματα. Βλ. επίσης 1943, Συνεδρίαση 11η, Πρακτικά 1940-1945.

⁹ Αρχείο Πρωτοδικείο Αθηνών, φακ. 1944, 740/44.

¹⁰ Αγγαία Τρωιάνου-Λουλά, *Η Υπηρεσία Επιμελητών των Δικαστηρίων Ανηλίκων*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή ²1999, 22.

εκδηλώσεις. Πάντως στη λογοδοσία στηλιτεύεται η «άρνησι[ς] των περισσοτέρων μας εδώ πλουσίων και ευπόρων που αρνούνται πολλάκις εις τον εισπράκτορα της εταιρίας μας να προσφέρουν την ασήμαντον ετήσιαν συνδρομήν των προς την Εταιρίαν εκ 10-20 χιλιάδων δραχμάν δι' ένα τέτοιο σημαντικώτατον έργον που τους ιδίους αύριον θα περιφρουρήση»¹¹. Τα στελέχη της, κυρίες της καλής αθηναϊκής κοινωνίας, βρίσκονται σε επικοινωνία με το παλάτι και μαθαίνουν από την ίδια τη Φρειδερίκη την ίδρυση του Βασιλικού Εθνικού Ιδρύματος, που υπόσχεται να συμπεριλάβει και τη μέριμνα των αποφυλακιζόμενων ανήλικων¹².

Μετά τη δημιουργία της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων το 1954 και ιδίως όταν αυτή γίνεται έμμισθη, από το 1958, οι ΕΠΑ χάνουν μεγάλο μέρος των δραστηριοτήτων τους. Όπως δείχνει το αρχειακό υλικό για την ΕΠΑ-Α που διαθέτουμε, οι δραστηριότητές της περιστρέφονται στο εξής σε άλλες δραστηριότητες, κυρίως τη συγκέντρωση χρημάτων, τη φροντίδα της Στέγης Ανηλίκων και την ίδρυση και λειτουργία του Φροντιστηρίου Κοινωνικής Προνοίας¹³.

II

Δεν μπορούμε να αναλύσουμε εδώ διεξοδικά τις παραπάνω μεταμορφώσεις. Να μείνουμε μόνο στην παρατήρηση ότι δεν συνδέονται μόνο με νομοθετικές πρωτοβουλίες στο πεδίο της δικαιοσύνης ανηλίκων, αλλά επίσης –και ενδεχομένως κυρίως– με άτομα που πρωτοστατούν διαχρονικά στη δράση των συγκεκριμένων συλλογικοτήτων. Για παράδειγμα, συνδεδειγμένοι κρίκοι σε αυτή την αλυσίδα μεταμορφώσεων είναι άτομα που παρακολουθούμε τη δράση τους από τις αρχές της δεκαετίας του '30. Ενδεικτικά: Η Ευανθία Γκινοπούλου, μεσοπολεμικό στέλεχος του μεσοπολεμικού σωματείου ΕΠΑ (καθώς και του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας) και πρώτη πρόεδρος της ΕΠΑ του Πρωτοδικείου του 1943¹⁴, ο Ιωάννης Βεργόπουλος, στέλεχος του Υπουργείου Δικαιοσύνης με διαδοχικές ιδιότητες στο σωματείο, ο νομικός Ιωάννης Ζαγκαρόλας, επίσης στέλεχος στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, η Άννα Αλευρά, πρόεδρος της ΕΠΑ μετά την Γκινοπούλου και στέλεχος

¹¹ Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων, Δικαστικόν Μέγαρον Αρσάκειον – Ειρηνοδικεῖον, *Λογοδοσία «της Εταιρίας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών» 1946-1947, 1947-1948*, Αθήνα 1948 [στο εξής ΕΠΑ 1946-1947] και Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων, Δικαστικόν Μέγαρον Αρσάκειον – Ειρηνοδικεῖον, *Λογοδοσία της Εταιρίας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών 1947-1948*, Αθήνα 1948 [στο εξής ΕΠΑ 1947-1948]. [και Πρακτικά]

¹² Στο ίδιο, 23-26, το παράθεμα, 23. Βλ. 25.9.1951, Βιβλίον Πρακτικόν Συνεδριάσεων ΔΣ της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών 1951-1958 [στο εξής Πρακτικά 1951-1958].

¹³ Βλ. ενδεικτικά, Βιβλίον Πρακτικόν Διοικητικού Συμβουλίου ΕΠΑ Αθηνών 1958-1962, Αρχείο Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών.

¹⁴ Για την Ευανθία Γκινοπούλου, βλ. Έ Αβδελά, 'Νέοι εν κινδύνω', ό.π.

επίσης του Λυκείου Ελληνίδων, και αρκετοί άλλοι. Από το 1940 μέχρι το 1970, στα τριάντα χρόνια για τα οποία διαθέτουμε αρχειακό υλικό, βλέπουμε τα πρόσωπα αυτά να δραστηριοποιούνται στις στελεχικές θέσεις της ΕΠΑ της Αθήνας παράλληλα με άλλες δραστηριότητές τους, επαγγελματικές ή κοινωνικές, γυναίκες που συνδέονται με τον πολιτικό κόσμο ή άντρες που προέρχονται από τη δικαστική εξουσία ή τη διοίκηση και μάλιστα το Υπουργείο Δικαιοσύνης¹⁵. Στις μελλοντικές προθέσεις μας είναι να χαρτογραφήσουμε τη δράση τους και έξω από την ΕΠΑ-Α.

Σε κάθε περίπτωση, οι νέες θεσμικές μορφές της ΕΠΑ-Α, τις οποίες υπαγορεύει από το 1937 και μετά η νομοθετική συγκρότηση του μηχανισμού δικαιοσύνης ανηλίκων, μετασηματίζουν σημαντικά το προπολεμικό πεδίο κοινωνικότητας στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω, μολονότι συχνά εμπλέκονται τα ίδια πρόσωπα. Καταρχάς είναι εντονότερη και σαφέστερη η υπαγωγή στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, αφού αυτό διορίζει κάθε χρόνο το ΔΣ της ΕΠΑ-Α. Ωστόσο είναι προφανές ότι ο συγκεκριμένος διορισμός γίνεται σε απόλυτη συνεννόηση τόσο με τον/την εκάστοτε πρόεδρο της ΕΠΑ-Α όσο και με εκείνα τα στελέχη του Υπουργείου Δικαιοσύνης που συμμετέχουν σταθερά με ιδιότητες που αλλάζουν. Χαρακτηριστική περίπτωση, ο Ιωάννης Βεργόπουλος, δικηγόρος, στέλεχος αρχικά του Υπουργείου, μέλος του ΔΣ του Τμήματος Ανηλίκων της Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακισομένων, αργότερα τμηματάρχης του Υπουργείου, άρα σε θέση ασύμβατη με το ΔΣ, αλλά που δεν του απαγορεύει να συμμετέχει στις συνεδριάσεις του υπό την ιδιότητά του ως εκπροσώπου του Υπουργείου Δικαιοσύνης και να κατευθύνει σε μεγάλο βαθμό τις αποφάσεις του, αργότερα (μετά τη συνταξιοδότησή του;) πάλι μέλος του ΔΣ. Φαίνεται μάλιστα ότι οι αλλαγές στο ΔΣ, που συμβαίνουν με κάθε ετήσιο διορισμό και συνεπάγονται συχνά την απομάκρυνση στελεχών του με σημαντική δράση, γίνονται είτε με στόχο να εξασφαλιστεί η ισχύς της προέδρου (ή/και του στελέχους του Υπουργείου που χρησιμοποιεί την Εταιρεία ως πολιτικό μοχλό πίεσης) είτε επειδή άλλαξε η κυβερνητική σύνθεση. Αρκετά σχετικά παραδείγματα εντοπίζονται στο αρχειακό μας υλικό¹⁶.

Σε κάθε περίπτωση, οι σχέσεις των μελών του ΔΣ μεταξύ τους, ανάλογα με την ιδιότητα, το φύλο τους και το ζήτημα που συζητιέται κάθε φορά, έχουν ιδιαίτερο

¹⁵ Β' Βιβλίων Πρακτικών Συνεδριάσεων ΔΣ Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών (15.5.1951 - 6.6.1958), Βιβλίων Πρακτικών ΔΣ ΕΠΑ Αθηνών 1958-1962, Βιβλίων Πρακτικών Συνεδριάσεων του ΔΣ., περίοδος 1967-1970, Βιβλίων Πρακτικών Συνεδριάσεων του Δ' Τμήματος Εταιρ. Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών (03.12.1953 - 31.05.1956), Πρακτικά Συνεδριάσεων Γ' Τμήματος Κυριών της ΕΠΑ-Α (9.10.1958 - 29.11.1960), Πρακτικά Συνεδριάσεων μελών Νομικού Τμήματος (21.05.1963 - 23.03.1965) και Πρακτικά συνεδριάσεων μελών Νομικού Τμήματος (30.03.1965 - 12.12.1967).

¹⁶ Ενδεικτικά βλ. Πρακτικά 1951-1958, 5.10.1951 και Πρακτικά 1958-1962, 5.11.1962.

ενδιαφέρον, αλλά δεν μπορούμε να επεκταθούμε εδώ στα χαρακτηριστικά τους. Κοντολογίς, πρόκειται στο εξής για ιεραρχική κοινωνικότητα, η οποία καθόλου δεν στηρίζεται σε επιστημονική εμπειρογνωμοσύνη, αλλά μάλλον από νομικά και φιλανθρωπικά ιδιώματα.

III

Τα πρακτικά μαρτυρούν ότι τα στελέχη της ΕΠΑ νοηματοδοτούν τη δράση τους με σταθερό τρόπο στο χρόνο. Σε αντίθεση με τις μεσοπολεμικές νοηματοδοτήσεις, όπου κυριαρχούσε η σύζευξη ανάμεσα στις (χριστιανικές) αξίες της ανιδιοτελώς προσφερόμενης «αγάπης»¹⁷ και της «σωτηρίας», τώρα η δράση εντάσσεται περισσότερο σε ένα (εξίσου χριστιανικό) σύμπλοκο «θυσίας» και «σωτηρίας». Ενώ παλιά τα στελέχη και τα μέλη της ΕΠΑ πρόσφεραν στα «παραστρατημένα» παιδιά την αγάπη τους και με αυτή τα «έσωζαν», τώρα «θυσιάζονται» για να «σωθούν» εκείνα. Στα λεγόμενά τους χαρακτηρίζουν συχνά το έργο τους «θυσία», «κοπιώδη εθελοντική εργασία»¹⁸, «συστηματική και σκληρά εργασία, παρεχομένη ανιδιοτελώς χάριν κοινωφελών σκοπών» και «ωραίο[ν] αγών[α] για την σωτηρίαν του παιδιού»¹⁹, «δύσκολη και μεγάλη αποστολή»²⁰. Έτσι μοιάζει η «αγάπη» που προσφέρουν όσοι δίνουν το χρόνο και την ψυχή τους για να προστατεύσουν «παραστρατημένα» ανήλικα, δηλαδή παιδιά που δεν διαθέτουν τη θεωρούμενη ως φυσική γονεϊκή «προστασία», να μην είναι απλώς ανιδιοτελής, αλλά να γίνεται μια μορφή θυσίας, να παρουσιάζεται σαν να έχει κόστος γι' αυτούς που την προσφέρουν.

Η «θυσία» αυτή και η «αγάπη» που τη συνοδεύει παρουσιάζονται σαν να προσφέρονται εξίσου από όλους και όλες, με τρόπο που φαινομενικά τους εξισώνει. Ωστόσο η πρόεδρος, τα μέλη του ΔΣ και οι επιμελητές και επιμελήτριες της ΕΑΠ-Α συνδέονται με σχέσεις ιεραρχίας, εντέλει εξουσίας, που δεν αναφέρονται ποτέ ρητά,

¹⁷ Για την ανιδιοτελή αγάπη, τις συνδηλώσεις της και τις μορφές κοινωνικότητας με τις οποίες συνδέεται σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους και σε διαφορετικά συμφραζόμενα, βλ. Κατερίνα Ροζάκου, «Οι πολιτικές του δώρου: Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της εθελοντικής εργασίας με πρόσφυγες», Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου - Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Αθήνα 2007 και Δήμητρα Βασιλειάδου, «'Η αγάπη ουδέποτε εκπίπτει': από τη χριστιανική ηθική στη συναισθηματική κοινότητα της οικογένειας (τέλη 19ου – αρχές 20ού αιώνα)», ανακοίνωση στην Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού/Μνήμων, 27 Νοεμβρίου 2013. Επίσης, Βάσω Θεοδώρου, «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας. Από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων* 25 (2003): 171-184.

¹⁸ Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων, Δικαστικών Μέγαρον Αρσάκειον – Ειρηνοδικείον, *Λογοδοσία της «Εταιρίας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών» 1946-1947*, Αθήνα 1948 στο εξής ΕΠΑΑ 1946-1947.

¹⁹ Στο ίδιο, 10-11, Ιάκωβος Ζαγκαρόλας, Υφηγητής Ποινικού Δικαίου, Τμηματάρχης Ποινικών υποθέσεων Υπουργείου Δικαιοσύνης.

²⁰ Ιατρική Εταιρεία Αθηνών, *Πρακτικά Συνεδρίου Προστασίας Παιδιού*, Αθήνα 1946, επιμ. Κωνστ. Μουτούσης – Θεοδ. Μπαλούρδας, Αθήνα 1947, 492-493.

ενώ προσκομίζουν πολύ διαφορετικά «οφέλη» από τη δράση τους σε αυτήν: άλλοι/ες κύρος και εξουσία, άλλοι/ες εμπειρία δυνητικά χρήσιμη επαγγελματικά, άλλοι/ες βιοπορισμό, έστω και πενιχρό. Για παράδειγμα, η Ευανθία Γκινοπούλου εξηγεί στους νέους επιμελητές το 1943 –οι περισσότεροι από τους οποίους είναι εθελοντές– ότι «το έργο της Εταιρίας είναι δυσκολώτατον και μεγάλης κοινωνικής σημασίας, γι’ αυτό [...] χρειάζεται μεγάλος αλτρουϊσμός, εξαιρετικός ζήλος και ψυχική δύναμις και ο απαραίτητος κυρίως χρόνος. [...] θα χρειασθή ακόμη αγάπη πολύ και συμπόνια, που θα τους δώσει [στα ‘παραστρατημένα’ παιδιά] την πραγματική προστασία και θα τα σώσει από το κοινωνικό κατρακύλισμα, αγάπη»²¹. Μέσα στην Κατοχή, οι νέοι αυτοί επιμελητές χρειαζόταν βέβαια συχνά να διασχίζουν την Αθήνα με τα πόδια για να επισκεφθούν τα ιδρύματα στα οποία βρίσκονταν τα παιδιά, ωστόσο η ιδιότητά τους τους εξασφάλιζε τη συμμετοχή τους στα συσσίτια του Υπουργείου. Έτσι θεωρούμε ότι η έμφαση στη «θυσία» νομιμοποιούσε την κάθετη κοινωνικότητα και τις ιεραρχικές σχέσεις στο εσωτερικό του σωματείου, τις οποίες υπαγόρευαν η σύλληψη, η συγκρότηση και η λειτουργία του.

Αν τα στελέχη της ΕΠΑ νοηματοδοτούν με παρόμοιο τρόπο τη δράση τους, ωστόσο φαίνεται ότι δεν συμφωνούν όλα ως προς το χαρακτήρα της συλλογικότητας στην οποία συμμετέχουν και επομένως ως προς το επίπεδο αυτονομίας που αυτοδίκαια έχουν σε σχέση με το «Υπουργείο», δηλαδή το κράτος. Αναφερόμαστε στις διαφορετικές εννοιολογήσεις του «κράτους» που συναντάμε μεταξύ των στελεχών της ΕΠΑ, ανάλογα με την ιδιότητα, τη θέση και το φύλο του καθενός και της καθεμιάς. Αν δεχτούμε τις σύγχρονες προσεγγίσεις που τονίζουν τη ρευστοποίηση των ορίων ανάμεσα στο «κράτος» και το «μη κράτος» και την πολιτισμική συγκρότησή τους ανάλογα με την εκάστοτε ιστορική συγκυρία, έχει σημασία να προσδιορίσει κανείς στο συγκεκριμένο παράδειγμα πώς εννοιολογείται η σχέση με το «κράτος» στην καθημερινή πρακτική της συλλογικότητας και στις σχέσεις της με τους φορείς του, και πώς αυτό επιδρά στο είδος της δημόσιας κοινωνικότητας που αναπτύσσει²².

Στα επίσημα κείμενά της η ΕΠΑ-Α αυτοπροσδιορίζεται ως «Οργανισμ[ός] εις τον οποίον συνεργάζονται το Κράτος και η Κοινωνία»²³. Ο ορισμός αυτός δεν μοιάζει να

²¹ Πρακτικά 1940-1945, 6.3.1943. Το 1951 το ΔΣ της εταιρείας θα προτείνει στην Ακαδημία Αθηνών να απονείμει το «έπαθλον Αρετής και Αυτοθυσίας» στην ίδια την Γκινοπούλου, «ως επιβράβευση μεγίστων υπηρεσιών, μόχθων και θυσιών εμπνεομένων από τας λαμπροτέρας Ηθικάς αξίας και παλλομένην από την βαθειάν πίστην προς την υπερτάτην Αρετήν», Πρακτικά 1951-1958, 10.10.1951.

²² Βλ. Aradhana Sharma – Akhil Gupta, “Introduction: Rethinking Theories of the State in an Age of Globalization”, στο Aradhana Sharma – Akhil Gupta (επιμ.), *The Anthropology of the State. A Reader*, Blackwell, Οξφόρδη 2006, 1-41.

²³ ΕΠΑ Κέρκυρας, 1951-1970, *Ενημερωτικόν Δελτίον Νο1*, 1970, 3.

συνομιλεί με τα νομικά κείμενα που ορίζουν τη λειτουργία και το χαρακτήρα της Εταιρείας. Εντοπίζεται δηλαδή εδώ ένα σοβαρό περιθώριο αμφισημίας ανάμεσα στην ΕΠΑ ως θεσμικά προσδιορισμένο συλλογικό υποκείμενο και στην ΕΠΑ όπως νοηματοδοτείται από τα υποκείμενα που δραστηριοποιούνται σε αυτήν. Οι διαφωνίες περιστρέφονται γύρω από το θεσμικό καθεστώς της Εταιρείας: είναι κρατικός, ημικρατικός ή ιδιωτικός φορέας;

Οι σχετικές συζητήσεις ξεκινούν ήδη από το 1943, αμέσως μετά τη θεσμική αυτονόμηση της ΕΠΑ-Α. Αρκετά μέλη του ΔΣ διατυπώνουν την κριτική ότι το Υπουργείο νομοθετεί για το σωματείο χωρίς να ζητά τη γνώμη τους²⁴, ότι δεν εκτιμά επαρκώς το έργο τους²⁵ κτλ. Χαρακτηριστική είναι η κρίση που ξεσπά τους πρώτους μήνες λειτουργίας της νεοσύστατης ΕΠΑ του Πρωτοδικείου Αθηνών, το 1943, και αφορά τον Εσωτερικό της Κανονισμό. Το Υπουργείο απέρριψε το σχέδιο που είχε εκπονήσει το ΔΣ και έστειλε άλλο δικό του, το οποίο το ΔΣ καλείται να αποδεχθεί. Η συζήτηση που ακολουθεί αφορά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της ΕΠΑ, τη δικαιοδοσία του Υπουργείου στη συγκρότηση και το έργο της, εντέλει την ιδιότητά της. Μολονότι η συλλογικότητα ιδρύθηκε σε εφαρμογή νομοθετικού διατάγματος, οι δικαιοδοσίες της και η αυτονομία της μοιάζουν από τις συζητήσεις να μην είναι προφανείς. Τα μέλη θα διχαστούν στις απαντήσεις στο ερώτημα αν η εταιρεία είναι ή όχι «ημικρατικός οργανισμός» και ποιες είναι οι τυπικές σχέσεις της με το ΥΔ, αν έχει ή όχι «νομική προσωπικότητα» ή «η φύσις της Εταιρείας και η Κοινωνική της αποστολή αποδεικνύουν ότι πρόκειται περί αυθυποστάτου Νομικού Προσώπου Δημοσίου Δικαίου» και επομένως δεν υπόκειται παρά μόνο στον έλεγχο του νόμου²⁶. Το ζήτημα θα λυθεί με διαπραγμάτευση, η διαφωνία θα ονομαστεί «παρεξήγηση» και θα επικρατήσει η λύση του Υπουργείου με μικρές παραχωρήσεις. Διαμεσολαβητής και ρυθμιστικός παράγοντας, η πρόεδρος, σύμφωνα με την οποία απαιτείται άμεση λύση γιατί «με την παράτασιν των ατελευτήτων συζητήσεων [...], επί των λεπτομερειών του γράμματος του νόμου [...] μας διαφεύγει η κυρία ουσία του έργου, που μας έφερε εδώ και απασχολούμεθα τόσοι άνθρωποι». Νέες ζωηρές διαφωνίες καθώς πολλοί ζητούν αλλαγές στον εσωτερικό κανονισμό του υπουργείου. Στη σχετική ψηφοφορία θα επικρατήσει η θέση της προέδρου²⁷. Οι αλλαγές θα γίνουν δεκτές από το Υπουργείο,

²⁴ Πρακτικά 1940-1945, 15.10.1943.

²⁵ Πρακτικά 1940-1945, 21.3.1944.

²⁶ Πρακτικά 1940-1945, 28.3.1944, 11.4.1944, 160.

²⁷ Πρακτικά 1940-1945, 27.4.1944.

αλλά δύο μέλη του ΔΣ θα θεωρήσουν τις παρεμβάσεις του παράνομες και θα υποβάλλουν (προσωρινά) την παραίτησή τους²⁸.

Η συγκεκριμένη αντιπαράθεση δεν είναι η μοναδική διχογνωμία γύρω από τον χαρακτήρα της σχέσης ανάμεσα στην ΕΠΑ-Α και το «κράτος» στις διάφορες μορφές του²⁹. Πάντως οι σχετικές συζητήσεις θα σφυρηλατήσουν τη συλλογική υποκειμενικότητα που διαμορφώνουν τα στελέχη της Εταιρείας στις προς τα έξω σχέσεις τους.

Σε ένα άλλο επίπεδο, ένα ερώτημα το οποίο δεν έχουμε ακόμη απαντήσει είναι τα διαφορετικά πρόσωπα αυτής της συλλογικότητας, ανάλογα με τις διαφορετικές κατηγορίες υποκειμένων που τη συνθέτουν και τη διαφορετική θέση στην οποία βρίσκονται στελέχη, εθελοντές και ανήλικοι «προστατευόμενοι». Για να μείνουμε εδώ στα στελέχη, είναι κρίσιμο να καταλάβουμε γιατί τόσοι άνθρωποι ασχολούνται επί τόσο μακρύ διάστημα με τη συγκεκριμένη δραστηριότητα. Τι προσδοκούν, άντρες και γυναίκες στις πολλαπλές τους ιδιότητες στο εσωτερικό της συγκεκριμένης συλλογικότητας; Τι υποκειμενικότητες συγκροτούν μέσα από τη δράση τους και τι τύπου κοινωνικότητα παράγουν; Μοιάζει πράγματι να καταναλώνουν πολύ χρόνο σε αντίξοες συχνά συνθήκες. Τα πρακτικά καταγράφουν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων χρονοβόρων και κοπιαστικών, που συχνά δεν έχουν καμία σχέση με τα υποκείμενα της προσφοράς τους, τα «παραστρατημένα» ανήλικα. Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται ότι η κοινωνικότητα που συγκροτείται στην ΕΠΑ είναι πολύ μακριά τόσο από την ανδρική αστική κοινωνική πρακτική του *adda* της Βεγγάλης, στην οποία κυριαρχεί η ευχαρίστηση της συνύπαρξης και της συζήτησης, όσο και από την «πυρακτωμένη κοινωνικότητα» των θρησκευτικών συναθροίσεων στην επαρχία της Κίνας³⁰. Η κοινωνικότητα που παράγεται στην ΕΠΑ-Α είναι κάθετη, ιεραρχική, ενίοτε ενθουσιώδης, κάποτε ανταγωνιστική, ακόμη και βλοσυρή. Οι συλλογικές υποκειμενικότητες που παράγει αναγνωρίζονται περισσότερο στο άχθος της θυσίας παρά στην ευχαρίστηση της συνύπαρξης, μολονότι κι αυτή διαφαίνεται κάποιες φορές κάτω από τις γραμμές. Αλλά εδώ χρειάζεται ακόμη περισσότερη έρευνα.

²⁸ Πρακτικά 1940-1945, 9.5.1944.

²⁹ Ανάλογες έντασης διχογνωμίες παρουσιάστηκαν το 1962 κατά τις συζητήσεις για τη σύνταξη του εσωτερικού κανονισμού λειτουργίας της Σχολής Κοινωνικών Λειτουργιών (αργότερα Σχολή Κοινωνικής Πρόνοιας). Και σ' αυτήν την περίπτωση το ΔΣ, και παρά τις σοβαρές αντιρρήσεις του, θα αποδεχθεί τελικά τις τροποποιήσεις που ζητά το ΥΔ μέσω του εκπροσώπου του Ι. Βεργόπουλου, Πρακτικά 1958-1962, 14.2.1962, 28.3.1962, 11.5.1962.

³⁰ Dipesh Chakrabarty, "Adda: A History of Sociality", στο βιβλίο του *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, Πρίνστον 2000, 180-213· Adam Yuet Chau, *Miraculous Response: Doing Popular Religion in Contemporary China*, Stanford University Press, Στάνφορντ 2006, κεφ. 8: "Red-Hot Sociality," 147-168.

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.